

O tom, jak se v češtině číslovkou spojují jména jako *dveře, ponožky,* *víno nebo cinkání*

Každý rodilý uživatel češtiny bez váhání ví, jak vyjadřovat počet u takových jmen jako *strom, písmeno* nebo *myšlenka*. Existují ale také jména, u nichž se při počítání můžeme setkat s různými zvláštnostmi. Cítíte např. významový rozdíl mezi počítáním *dvoje brýle* a *dvojí brýle*? Pokud máte čtyřdveřové auto, říkáte, že má čtyři dveře, nebo čtvery dveře? Když jdete nakoupit, kupujete občas dvě máslo, nebo spíš dvoje máslo? Atd. Takovéto zvláštnosti se vyskytují především při počítání jmen, u nichž se jedno z gramatických čísel (jednotné nebo množné) užívá výrazně více nebo u nichž existuje v češtině gramatické číslo pouze jedno. Mezi jména, která užívají jednotné i množné číslo, ale číslo množné převažuje, patří například jména různých sad a souborů jako *ponožky, sardinky, vlasy* nebo *hranolky*. Mezi jmény, která naopak více využívají čísla jednotného, můžeme nalézt např. taková jména jako *naděje, voda, plavání* nebo *dřevo*. Pouze jednotné číslo existuje u takových jmen jako *listí, mládež, lidstvo* nebo *kvítí* a pouze množné číslo mají jména jako *dveře, vrátka, prázdniny* nebo *brýle*. Poslední skupině jmen se říká jména pomnožná, což dobře odráží fakt, že mají pouze tvar množného čísla.

Na tomto místě se zaměříme na charakteristiky spojení číslovek s těmito jmény, v předchozí kapitole byla hlavní pozornost věnována číslovkám samým.

Pokud se o počítání zmíněných jmen budete chtít něco dozvědět v mluvnici, zjistíte, že nejvíce se upozorňuje na spojování číslovek se jmény pomnožnými (*dveře, brýle, kleště, vrátka*) – tvrdí se tam, že když jsou tato jména spojována s tvary číslovek jako *dvoje, čtvery* atd. (někdy se jim říká souborové), vyjadřuje se prostý počet kusů (*dveří, brýlí, kleští, vrátek*), při spojení s tvary jako *dvojí, čtveré* atd. (označují se jako druhové) se vyjadřuje počet druhů skutečností, které jména označují. Zároveň se dodává, že toto rozlišení není nijak silné ani bezvýjimečné. Zkoumáme-li tvrzení o rozdílu významu spojení jako *dvoje dveře* proti významu spoje-

ní jako *dvojí dveře* v rozsáhlém souboru psaných textů, které jsou shromážděny v Českém národním korpusu (v současné době se jedná o čtyři miliardy slov), dojdeme ke zjištění, že význam počtu druhů je spíše než s tvarem číslovky (*dvoje × dvojí*) svázán s významem jména počítaného předmětu. U jmen, která pojmenovávají konkrétní skutečnosti, jako *dveře, brýle, kleště* atd., se ani v tak rozsáhlém souboru textů, jaký představuje Český národní korpus, téměř neobjevují kontexty, ve kterých by se počítal druh těchto konkrétních skutečností. Oba druhy číslovek (souborové i druhové) mohou sloužit k vyjadřování stejného významu, jak ukazují následující příklady. V příkladech (1) a (2) je to význam počtu kusů, v příkladech (3) a (4) se navíc upozorňuje na to, že se kusy něčím liší (za každým dokladem je v závorce uvedeno jméno korpusu, ve kterém se doklad vyskytuje).

- (1) *Fotobuňka rozevře před návštěvníkem dvojí dveře z neprůhledného skla.* (SYN2009pub)
- (2) *Ordinaci oddělují od chodby dvoje dveře a ty jsou ještě navíc po obvodu utěsněny silnou látkou.* (SYN2010)
- (3) *ve výklenku byly dvoje dveře – jedny vedly do Šikinovy kanceláře a za druhými byl stranický výbor* (SYN2005)
- (4) [...] *v Olomouci dosud návštěvníka policie vítají jako na typické fízlárně. Dvojí dveře – jedny malé, pro pěší, a velká vrata.* (SYN2006pub)

Rozlišení mezi významem počtu kusů a počtu druhů u číslovek typu *dvoje* a *dvojí*, které uvádějí mluvnické, se tedy na základě korpusu u pomnožných jmen s konkrétním významem ověřit nedá. Jedná se ale jistě o možnost, kterou současná čeština mluvčím poskytuje. Podobná je situace u jmen označujících soubory nějakých skutečností (*boty, vlasy, klíče, špagety*), o kterých ale české mluvnické v souvislosti s rozlišováním druhového významu (*dvojí boty*) od významu počtu sad/párů/balení (*dvoje boty*) nemluví.

U jmen, která pojmenovávají abstraktnější skutečnosti, je situace poněkud jiná – u jmen jako *volby, peníze, zprávy, poplatky, ceny* se druh vyjadřuje častěji. Jak je ale vidět na příkladech (5) a (6), neslouží ani zde tvar číslovky (*dvoje × dvojí*) vždy k rozlišení významu – význam obou příkladů je podobný: jedná se o dva druhy peněz (v příkladu (6) může jít i o dva různé soubory peněz).

- (5) *Až do konce února se budou ve 12 zemích eurozóny používat dvojí peníze – současné národní měny a euro.* (SYN2006pub)
- (6) *Z letiště si navíc každý cizinec odváží dvoje peníze – kromě běžné místní měny ještě štos speciálních poukázek v hodnotě dvě stě dolarů, které zde musí jako minimum utratit za turistické služby.* (SYN2005)

Kromě číslovek souborových (*dvoje, čtyvery*) a druhových (*dvojí, čtvery*) se jména pomnožná (*dveře, brýle, kleště*) počítají někdy také pomocí číslovek typu *čtvero* (někdy se jim říká úhrnné). Takové počítání ukazují příklady (7) a (8).

- (7) *Čekala je ještě tři poschodí a čtvero dveří.* (SYN2010)
- (8) *Podle služebné bylo na krbové římse úhledně seřazeno sedmero bodin; ty poslední, osmé, byly nalezeny dole na trávníku [...]* (SYN2005)

Užití číslovek úhrnných k počítání jmen souborů vede k nejasnostem (*čtvero bot* znamená spíše *čtyři boty* než *čtyři páry bot*), je tedy lepší se mu vyhnout.

Kromě toho, že číslovky typu *dvoje* a *dvojí* slouží k počítání pomnožných jmen a souborů, vykazují ještě jednu zvláštnost: číslovky jako *dvoje, čtyvery* mají kromě prvního, čtvrtého a pátého pádu všechny tvary společné s číslovkami druhovými (*dvojí, čtvery*). Ve všech současných mluvnicích se ve spojení se jmény pomnožnými za spisovné považuje pouze skloňování jako *dvoje dveře – bez dvojích dveří, čtyvery brýle – bez čtverych brýlí* atd. Zároveň se však již od 80. let upozorňuje na to, že do těchto pádů pronikají tvary číslovek základních. Zkoumáme-li tuto otázku s pomocí textů Českého národního korpusu, dojdeme k závěru, že skloňování jako *dvoje dveře – bez dvou dveří* v psaných textech výrazně převažuje nad skloňováním typu *dvoje dveře – bez dvojích dveří*. V mluveném jazyce je tato tendence ještě zřetelnější. Tvary jako *paterými* nebo *čtverych* patrně znějí mluvčím současné češtiny příznakově; schválně – spojují se vám tyto tvary s číslovkami *paterý* a *čtvery*? Troufám si odhadnout, že ne – tvary jako *paterými* nebo *čtverych* už asi opravdu vycházejí z užívání. Přispívá k tomu jistě i to, že význam je stále týž – pomocí číslovek jako *dvoje, čtyvery* se u jmen pomnožných počítají převážně kusy a číslovky základní

slouží v češtině také k počítání jednotlivých kusů. Způsob skloňování *dvoje dveře – bez dvou dveří* je tedy z hlediska současného jazyka pochopitelný a vzhledem k významu také nepůsobí potíže. Je běžný v psaném i mluveném jazyce, ale zatím není uznán za spisovný. V praxi je s touto situací třeba počítat.

U jmen souborů je však situace jiná. Číslovka zde odlišuje význam – *dvoje boty* je něco jiného než *dvě boty*, *čtvery cigarety* je něco jiného než *čtyři cigarety* a stejná je situace ve všech pádech (*bez dvojích bot* je něco jiného než *bez dvou bot* atd.). Na rozdíl od spojení se jmény pomnožnými se tedy u spojení se jmény souborů na významový rozdíl dbá a tvary číslovek jako *dvoje*, *čtvery* se s tvary číslovek základních navzájem nezaměňují. Jistá neobvyklost/zastaralost tvarů jako *čtverých*, *paterými* apod. se u těchto jmen v praxi běžně obchází tím, že se počítají páry bot, krabičky cigaret, svazky klíčů apod.

Stejně jako u jmen souborů se ani u jmen, která užívají spíše nebo výhradně jednotné číslo, mluvnické nezmiňují o užívání různých typů číslovek ani o jejich významech. Všechna jména, která užívají spíše nebo výhradně jednotné číslo, lze v češtině počítat pomocí číslovek druhových (*dvoji*, *čtvery*). Platí přitom, že číslovka druhová nevyjadřuje vždy druhový význam. Zvláště pro podstatná jména tvořená od sloves jako *placení*, *cin knutí*, *zaparkování*, *střídání* apod. je typické, že číslovka druhová vyjadřuje význam počtu uskutečnění děje. Stejněho významu u těchto jmen nabývají i číslovky souborové (*dvoje*, *čtvero*) a u některých těchto jmen také číslovky základní (*dvě*, *čtyři*). Stejný význam číslovky druhové, souborové i základní v podobném kontextu ilustrují příklady (9)–(11).

- (9) *přišlo dvoje střídání najednou* (SYN2009pub)
(10) *Olomoučany už nespasilo ani dvoji střídání půl hodiny před koncem.* (SYN2006pub)
(11) *Neprospěla jim ani dvě střídání v poločase [...].* (SYN2006pub)

Kromě číslovek druhových se všechna jména užívající převážně nebo výhradně jednotné číslo, která jsou zároveň středního rodu (a těch je většina), dají spojit s číslovkami souborovými. V současné češtině totiž zůstal jmenný tvar (*dvoje*, *čtvero*) v jednotném čísle zachován pouze pro střední rod. Pro mužský rod tento tvar zanikl

již dávno, pro ženský se zřejmě přestal později používat. Počítání pomocí číslovky souborové ukazuje příklad (9) výše a také příklady (12) a (13).

- (12) *Ukradl patnáctery parohy, dvoje povlečení a molitanovou matraci.* (SYN2009pub)
(13) *Labutí porodnice v Zábřehu vydala už čtvero potomstvo, loni se vylíhlo sedm mláďat.* (SYN2009pub)

Číslovka souborová vyjadřuje v těchto kontextech nejčastěji význam počtu kusů, skupin, sad či uskutečnění děje, v závislosti na významu jména však může označovat i počet druhů (např. *dvoje cukroví*, *dvoje pojetí*).

Zajímavá situace nastává také u některých jmen pojmenovávacích kapaliny nebo jiné látky (např. *voda*, *víno*, *máslo*), která lze v současné češtině spojovat s číslovkami druhovými, souborovými, úhrnnými i základními. Vznikají tak taková spojení jako *dvoji víno – dvoje víno – čtvero vín – dvě vína*. Lze tvořit i taková spojení jako *dvoji vína – dvoje vína*, ale v psaných textech není pro tento typ spojení dostatek dokladů, proto je uvádíme jen na okraj. Význam těchto spojení je závislý na kontextu i užitém jméně a obecně platí, že psané texty neposkytují dostatečný počet dokladů na to, aby bylo možno situaci v současné češtině popsat. Můžeme jen usuzovat na to, že ve spojeních jako *dvoji víno*, *dvoje víno* a *čtvero vín* může jít spíše o počet druhů než o počet lahví a u spojení *dvě vína* spíš o počet lahví než druhů. Žádný z významů však není u žádného spojení vyloučen.

Závěrem tohoto stručného zamyšlení nad počítáním jmen s nerovnoměrným užíváním gramatického čísla můžeme konstatovat, že čeština disponuje širokou škálou různých tvarů číslovek pro jejich počítání. Číslovky souborové (*dvoje*, *čtvery*) se užívají převážně se jmény v množném čísle (*dvoje dveře*, *čtvery ponožky*) a vyjadřují počet skutečností označených jménem (*dvoje dveře*) nebo počet souborů (*čtvery ponožky*), ve spojení se jmény v jednotném čísle označují často také počet opakování nějakého děje (*dvoje zaklepání na dveře*). Kromě toho jich lze užít i k vyjádření počtu druhů (*dvoje maso*, *dvoje ceny*). Číslovky druhové (*dvoji*, *čtvery*) se nejčastěji pojí se jmény v jednotném čísle a druhové se nazývají proto, že mají potenciál vyjadřovat počet druhů daného jevu. Velmi často

však vyjadřují i významy jiné (např. počet opakování děje: *dvoji cvaknutí*). Poněkud méně používaným typem číslovek jsou číslovky úhrnné (*dvé, čtvero*), které vyjadřují počet pojatý jako celek, ale opět tomu tak nemusí být vždy. Užívají se se jmény pomnožnými (*čtvero dveří*) nebo se jmény, která preferují jednotné číslo, ale dají se užít i v čísle množném (*čtvero vín*). Nejběžnější druh českých číslovek – číslovky základní – se ve spojení se jmény, která převážně nebo výhradně užívají pouze jednoho gramatického čísla, užívá jen omezeně. Zvláště při skloňování spojení číslovky se jménem pomnožným (*dvoje dveře – bez dvou dveří*) však frekvence jejich užívání v současné češtině narůstá.

Pavλίna Synková